

գծով նոցանից չէր սերտում և այնպիսի մի անարժան ժառանգ թողեց՝ որպիսին էր իւր իսկ նկարագրած Յովհաննէս եղիսկոպոսը* իսկ որ զլիսաւորն է՝ թէ նա և թէ մանաւանդ նորանից յետոյ եկող պատմիչներ շատ պիտի գժուարանային այս հանգամանքը հաշտեցնելու այն աւանդութեան հետ՝ որի համաձայն աւելաւորիչ Պարսկաստանից եկող Անուկի միակ որդին էր Հայաստանում մնացած և չունէր այնպիսի մի ազգական կամ շատ աւելի որից Փառէն կարողանար սերած լինելը։ Սակայն աւելաւորիչ ծագման մասին մեր ձեռքն եղած տեղեկութիւնները պատմագիտական տեսակետից այնչափ մոտիկ են և սուղ՝ որ մենք նոցանից մի որոշ տահադրութիւն կազմել և նորա ցեղին պատկանող մի կողմնակի ծիւղի գոյութիւնը մերժել ոչ մի գէպքում չենք կարող։

Արջամի իրաւացի է արգիօք այս նկատմամբ Դեյցերի այն զխտորութիւնը թէ Անուկի Պարսկաստանից գալու զրոյցը պատմական չէ՝ այլ աւելաւորիչ բուն Հայաստանում բնակող Պարթևների սերունդ պէտք է համարուի։ Հայրապետական պատուի համեմատ չափով արդէն այն կալուածների և քաղաքներից թեան մեծ մասին որ յետոյ նորա որդւոց ժառանգութիւն մնաց՝ մենք գժուարանում ենք քննել։ Կասեմք միայն՝ որ յիրաւի նորա և նորա որդւոց բոլոր կեանքն ու գործունէութիւնը այնպէս են նկարագրուած Ազաթանդեղոսի և Փասառոսի պատմութեանց մէջ՝ մինչ մենք ամենևին չենք մտածի թէ նոքա օտար ծագումից են և ոչ բնիկ ու սերտ սիրով իրենց հայրենիքի հետ կապուած հայեր՝ եթէ Անուկի զրոյցը չլինէր։ Այնուամենայնիւ նաև այդ աւանդութեան մէջ Անուկի հետ նորա եղբորը Հայաստան գալը՝ աւելորդի հետ մի ուրիշ մանկան կոտորածից ազատուիլը և իւր գրաւական են՝ որ Հայաստանում կարող էր նորա ասհմին պատկանող մի կողմնակի զիծ գտնուել՝ որից սերունդ էր Փառէն և որին անցաւ կաթմուղիկոսութիւնը՝ երբ զլիսաւոր գծից սերունդ պակասեց։

Կ. Վ.

ՊԱՏԱՐԱԳ՝ ԲԱՌԻ ՄՍՍԻՆ

Արարատի այս տարուան Մայիսի թիւին մէջ (էջ 183) հրատարակուած էր Մերկերիոս Ազատեան ստորագրութեամբ յօդուած մը՝ պատարագ բառին ծագման մասին, ուր հեղինակը մերժել է նոքա հիւնքերից (պատարագ = իրր պրա, յա պրա կարգանք ուրս հանել, արտաքել), կառաքարէր ուրիշ նոր մեկնութիւն մը։ Այս մեկնութեան համեմատ իրր թէ «պատարագ» կը ծագի (հարկաւ փոխառութեամբ) արաբերէն մասիւր բառին պարսկական նուագական մասիւրակ ձևէն՝ որ կը նշանակէ բաղաժիկի։ Այս մասին երեցաւ իրաւացի զխտորութիւն մը Բիւրակն հանդէսի խմբագրապետ՝ Պր. Գ. Խաչիկոնցի կողմէ (Բիւր. թիւ 21, էջ 415)՝ ուր Յարգոյ յօդուածագիրը կը յայտնէր թէ պարսկերէնն ու հայերէնն արաբերէն բառեր փոխ առած են Ը. դարուն սկիզբն, արաբական տիրապետութեան միջոցին և որովհետեւ պատարագ ռակեդարու մէջ յաճախ գործածուած է Ը. դարէն շատ առաջ՝ հետևապէս անհար է որ արաբական փոխառութիւն լինի։ Եթէ ասորերէնի կամ արամերէնի բառագանձին մէջ գտնուի այդ բառը՝ խնդիրն այն առին տարրեր կերպարանք կստանայ։

Այս կոչման պատասխանեց Փարիզէն բեկուտէտ բարեկամ Յարգիկի պր. Կ. Բասմաջեան (Բիւր. թիւ 23, էջ 435)՝ որ բառին սեմական ծագումը կը հաստատէր, ցոյց տալով որ «պատարագ» բառը կը գտնուի ոչ միայն ասորերէնի մէջ, ուսկից մտած է մեր մէջ նոյն բառն, այլ նաև արամերէնի, եթովպացերէնի և ուրիշ սեմական լեզուներու մէջ։ Բառին արաբական ձևն է մասուր = փշրել, ջարդել, ճաշել իմաստներով։ ուսկից افطار իմաստ = ճաշել, ճաշի սկիզբ, նախընթերց, իսկ եթովպացերէնն է տմասուր՝ նոյն իմաստներով։ այսպէս ալ արամերէնը փասուր կամ փսուր ձևերով ու միևնոյն նշանակութիւններով։ Ասորերէն Փաթիւրա կը նշանակէ իրր գոյական՝ «հաց անխմոր, բաղաքը»։ այսպէս ալ արաբերէն մասիւր և արամերէն փասուր կամ փսուր բառերն։ Ասոր թայական ձևն ալ կը նշանակէ, միւս վերի ցուցուած բառերուն նման՝ «փշրել, ջարդել, ճաշել, նախաճաշել»։

Խնդիրն այսպէսով կարելի մանաւանդ թէ կրօնական տեսակետով (պատարագ՝ իրր բեկանել, ճաշակել, բարբաք) շահաւէտ և գեղեցիկ մեկնութիւն մը ստացած կը լինի։ Սակայն այստեղ կայ զխտելի կէտ մը՝ զոր բնաւ նկատողութեան չեն առած նոյն բառին երեք յարգելի քննիչներն հաստատարապէս։ Այն է որ պատարագ բառը կը նշանակէ ոչ միայն մեր Ս. պատարագի խորհուրդը, այլ նաև հասարակօրէն զոնկ մասող և մանաւանդ պարզապէս ընծայ, նուր, Բառն ի հարկէ առաջիկ

* Տե՛ս. Զ. Դար. Գ. Բ. 1.

անգամ, այսինքն իր նոր կազմութեան ժամանակ, չունէր բոլոր այս նշանակութիւնները միանգամայն. բառի մը բազմաթիւ նշանակութիւններն եղանակաւորմանց արդիւնք են միայն և յետնաբար կը բրդ-խին նոյն բառին առաջին և նախնական նշանակութիւնէն: Երբ լեզուարանն ուզէ բառի մը ծագումը քննել, նախ պիտի փնտռէ անոր նախնական նշանակութիւնը և ասոր վրայ պիտի հիմնէ իր քննութիւնները: Արդ՝ պատարագ բառին այլեւայլ նշանակութիւններն իրարու հետ համեմատելով՝ կը տեսնենք, թէ նախնական նշանակութիւնը նուրբ, ընծայ կրնայ լինել և ոչ ուրիշ բան: Զոն, մասաղ նշանակութիւնը յառաջացած է ասկէ. բայց աւելի յետին և միայն քրիստոնէական շրջանի (Ք. դարէն վերջ) ծնունդ է ս. պատարագի նշանակութիւնը: Այս պատճառաւ, առանց նկատողութեան առնելու ձայնական օրէնքներու անհամաձայնութիւնը (հետաքրքիր է մանաւանդ պարսից ակնուզականը հայերէն ազ ձևով որ բոլորովին անսովոր է, փոխանակ լինելու ակ), անհնարին է որ պատարագ մեկնած լինի վերոյիշեալ ասորական կամ միւս սեմական ձևերէն, ըստ որում նշանակութեան կողմէ ամենին կապ չկայ. պատարագ բառը քրիստոնէական ժամանակի ծնունդ չէ. աւելի հին հեթանոսական րջանի մէջ գոյութիւն ունէր այն՝ ընծայ նշանակութեամբ. և այս իմաստին պէտք է հետևին լի-նելիք քննութիւնները:

Հետևական է որ պատարագ լինի իրանեան փոխառութիւն, ինչպէս է նաև նուրբ, որուն բնիկ հայ համաիշներն են ընծայ և ձոն: Այս ենթադրութիւնը հաստատելու համար չունինք հաստատ կուտան, այսինքն չկայ համապատասխան իրանեան ձևը՝ որմէ մեր բառը փոխ առնուած է. բայց բառին երկզմը ինքնին ցոյց կուտայ զայս, ինչպէս որ դիւրաւ կարող են նկատել լեզուաբանները:

Յայտնի է որ բառերը շատ անգամ կ'ունենան այնպիսի նշաններ՝ որ ուղղակի կը մատնեն անոնց ծագումը. օրինակի համար եթէ ունենանք հայերէն բառ մը՝ որ վ տառով սկսի և քոյր լեզուներն ալ նմանապէս վ ունենան, գրեթէ աներկբայ է որ նոյն բառը բնիկ հայ չէ, այլ օտար փոխառութիւն: այսինքն եթէ հին բառ է՝ իրանեան, և եթէ յետնադարեան է՝ կամ իրանեան, կամ եւրոպական: Նմանապէս եթէ ունենանք հայերէն օրինակ դ-ով սկսող բառ մը՝ որուն գիմաց քոյր լեզուները զնեն, այդ բառը՝ եթէ յունարէնէ կամ լատիներէնէ չէ, ուղիղ իրանեան փոխառութիւն է: Գար-ձեալ եթէ հայերէն բառի մը մէջ գտնենք ա տառը որ համապատասխանէ եւրոպական քոյրերուն և կամ օ ձայնին, ընդունիլ պէտք է թէ նոյն բառը իրանեան փոխառութիւն է, նոյն իսկ եթէ ծանօթ չլինի իրանեան մայր ձևը: Այսպէս գեո ուրիշներ:

Բարեբախտաբար պատարագ բառն ունի այս-

պիսի մի քանի նշաններ, որ իրանեան փոխառութիւն մը կ'ենթադրեն. թողնելով նախատառ պն որ շատ դժուար կարող է բնիկ հայ լինել, թողնելով նմանապէս յաջորդական երեք աւերը՝ որ շատ սովորական են իրանական փոխառութեանց մէջ, պէտք է ուշադրութեան առնել բառին սկզբի պատարագ՝ որ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ զանդի-րէն paiti, հին պարսկերէն pati, պահլաւերէն pat և նոր պարսկերէն pay շատ սովորական մասնիկը: հայերէնի մէջ բոլոր պատարագ սկսող բառերը մեկնուած են իրր իրանեան փոխառութիւն. ինչպէս՝ պատարագ, պատարակ, պատմանակ, պատմաստ, պատշգամբ, պատախան, պատերազմ, պատմեան, պատմաստ, պատիմ, պատմաստ, պատգարակ, պատիկ, պատապարտան, պատմեան, պատմեցան, պատշաճ և շն. և շն: Այսպէս պէտք է մեկնել նաև պատարագ (ա բունով. սեռ. պատարագայ)՝ որ մասնանիշ կ'ընէ զանդիկերէն * paitiraga և ասկէ պահլաւերէն * patirag բառը՝ որուն արմատը պիտի լինի * rag բայական արմատը. իրր զնդ. * paitiragayami՝ ընծայեմ, նուիրեմ (պատարագեմ):

Հրաշեայ Յ. Աճառեան.

Պ. Աճառեանի ներկայ բացատրութիւնը պատարագ բառի մասին, միակ հիմնաւոր և ուղիղ բացատրութիւնը լինելով՝ վերջ է դնում կարծում ենք, այդ հարցին: Սակայն աւելորդ չի լինի անշուշտ առթից օգուտ քաղելով մեր ժամերգութեան մէջ գործածուած մի քանի օտար բառերի նշանակութիւնը դնել այստեղ, որոնք փորձաքարեր են եղել մի ժամանակ եկեղեցականների համութիւնը չափելու համար և այժմ իսկ երեւի քչերին միայն ծանօթ կ'լինին, թէպէտ վաղուց արդէն Հայկազեան բառգրքի մէջ նոցա ինչ լինելը բացատրուած է:—Այսպէս՝ ալէլուիա երրայեցիւրէն հալըլու՝ դովեցէք, օրհնեցէք, բարեբանեցէք բառից և Աստուծոյ անուան իմ հարմատից է կազմուած, * նշանակում է ու-

* Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ Իսրայէլի Աստուծոյ անունը, ինչպէս այժմ ամբողջ գիտնական աշխարհում ընդունուած է՝ Իսկիէ է, և ոչ եհովա, Այս սխալ ընթերցումը յառաջ է եկել այն տարօրինակ հանգամանքից, որ երրայեցիւր համարելով Աստուծոյ անունը տալ, փոխարէնը Աղոնայ՝ Տէր իմ, կարգում էին (այդ է և skr խօսքի յաճախ գործածութեան պատճառը Աստուածաշունչի թարգմանութեանց մէջ). բայց որպէս զի ընթերցողն իմանայ, որ այդ բառը հանդիպելիս Աղոնայ

րեմն՝ օրհնեցէք Ասարծուն:— Օրթի յունարէն օրթոս բառի յոգնակին է, որ ուղիղ է նշանակում: Բայց կարող է նշանակել նաև՝ ուշադիր ականդէտ (երկիւղի ու ականալութեամբ սպասելով մի բանի): Գծրադարար ձեռքի տակ աղբիւրներ շունինք ստուգելու: արգեօք Աւետարան կարգալուց առաջ օրթի բացականչելով սարկաւազը կամենում է՝ «ուղիղք, իմա ուղղորդ և կանգուն յոտս կացէք» ասել, թէ՛ ուշադիր եղէք: Հաւանականարար աւելի վերջինս է, թէպէտ կրկնակի իմաստով և ս. կարող էր հասկացուիլ:— Պոստիսումէ յունարէն պոստիսումէն բառն է՝ հրամայականի յոգնակի առաջին գէմբ, որ նշանակում է՝ մի՛տ զնենք, ուշադիր լինենք:— Ուլտաննա երրայեցերէն հօշիւ-նա բարդ խօսքն է, որ նշանակում է իսկապէս՝ փրկիր արդ, բայց գործ է ածուել ծժի՛ սպմոսի մէջ (2. 26) «օրհնեալ որ գալոցդ ես» խօսքերից առաջ և այնտեղից Աւետարանի մէջ անցել իրրեւ փառաբանական բացականչութիւն: այդ հօշիւ բացականչութեամբ, առանց նա յաւելուածի, զիմում է թէկուացի կինը Դաւիթ թագաւորին (Բ. Թագ. ԺԴ. 4), երբ կամենում է ասել թէ մի մեծ վտանգ է սպառնում իրեն, որից թաղաւորը միայն ազատել կարող է: Նոյն բառի իսլաւ արմատից են յառաջ եկել՝ Յիսուս, Եսայի և այլ անուններ:— Ամէն՝ կրկին երրայեցերէն բառ է, որ նշանակում է՝ հաստատուն, ապահով, վստահելի. և այստեղից յաճախ գործ է ածուած Ս. Դրքի մէջ իրրեւ մի խօսք հաստատող պատասխան՝ յիրաւի ճշմարիտ է (օր. Սաղմ. ԾԵ. 48, որ Հայերէնը թարգմանում է «եղիցի»):

պէտք է կարգալ՝ նորա աւելացրել են յետոյ Աղոնայ բառի ձայնաւորները ցոյց տուող կէտերը (ինչպէս յայտնի է սեմական գրերի մէջ ձայնաւորներ չկան), և նոր ժամանակի երրայեցերէն սովորողները պատճառ չունենալով Աստուծոյ անունը չափուել կարողացել են այն Աղոնայի ձայնաւորներով և յառաջ է եկել Իրհաւա փոխանակ Իահվէ:

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

1897 թ.-ին.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՅԵԱՅԻ.

ՕՐԹՈՂՈՒՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Պուսաց եկեղեցին այս տարուայ ընթացքում երկու կողմից մանաւանդ աչքի ընկնող գործունէութիւն է ցոյց տուել՝ արտաքուստ ընդարձակելով իւր ազդեցութիւնն այլադաւան ու հեթանոս ժողովուրդների վերայ, նորադարձ ամբողջ համայնքներ ընդունելով իւր գիրկը, և ներքուստ ծխական դպրոցների պահպանութեան համար ստացած նոր ահագին (1½ միլիոն ր.) նպաստի շնորհիւ աւելի մեծ ծաւալ տալով եկեղ. կրթութեան գործին, նորադարձների մէջ առաջին տեղ են բռնում հարկաւ Բոնա եպիսկոպոսն և իւր կուսակից նետաորականները, գծուարէ գեռ որոշ կերպով ասել, թէ ինչ հետեանք կունենայ այս ամենահին ազանգաւորների մէջ սկսուած դաւանափոխական շարժումը, բայց ներկայ պայմաններն աչքի առաջ ունենալով պէտք է ենթադրել, որ շատ ժամանակ չի անցնի, և նետաորական համայնքը կդադարէ ինքնուրոյն գոյութիւն ունենալուց, իսկ նորա անդամների մեծագոյն մասը բաժին կընկնէ Պուսաց եկեղեցուն, որով նա մի շատ կարեւոր կուսան ձեռք բերած կլինի իւր առաքելութեան համար արեւելքում:— Սակայն այսպիսի մեծ յաջողութիւնները չեն շլացնում ռուս լուսագոյն գործիչներին և չեն արգելում միսիոնարական գործի մէջ եղած պակասութիւնները տեսնելու: Այսպէս օր. С. Пет. Вѣдомости Թերթը ուշադրութեան է առնում այն տխուր պատկերը, որ ներկայացնում է այս ամառ Տոմսկ քաղաքում գումարուած միսիոնարական ժողովի նկարագիրը. այստեղ երեւան է գալիս, որ այդ նուիրական կոչումը յանձնուում է շատ անգամ կիսակիրթ և արատաւորուած անձանց իրրեւ պատիժ, կամ իրենց պաշտօնին վերաբերեալ գործերով ծանրաբեռնուած քահանաների. որ գրեթէ բոլոր քահանաները դժուարանում են առանց ռոճկի յաւելման միսիոնարատականութիւններ յանձն առնելու ելն:

Դպրոցական գործի մէջ ևս զգացուում է մեծ պակասութիւն հոգեւորականների՝ թէ եռանդի և թէ թուի կողմից: Քահանաները պարտաւորուած լինելով շատ դասեր տալ ծխական դպրոցներում, չեն կարողանում շատ անգամ կրօնի դասեր յանձն առնել քաղաքական ուսումնարաններում, իրենց ունեցած իրաւունքը այդ մասին վաճառում են մի աշխարհականի կամ ի պաշտօնէ կրօնուսոյց մնալով դասերի չեն յաճախում, որով այսպիսի դպրոցներ-